

KELIOS PASTABOS APIE BALTŲ PARODOMŲJŲ ĮVARDŽIŲ VIETININKO FORMAS

I Vienaskaitos inesyvas. 1. Kalbininkai iki šiol nesutaria parodomųjų *o* kamieno įvardžių vienaskaitos inesyvo kilmės klausimu. Daugelis kalbininkų laikosi nuomonės, kad senesnė vietininko forma baltų kalbose buvusi **tami*, plg. sl. *tomb*, kret. *òтuм*, av. *aē-tahmi*, kurios pagrindu sudarytas adesyvas *tamip* (žr. žemiau). Vėliau **tami* vietą užėmusi postpozicinė *tamè* forma. Čia ir prasideda ginčai, t.y. kokia forma eina *tamè* pagrindu. K. Būga¹ konstatavo, kad *tamè* < **tamen*, bet nenurodė šios formos dėmenų. F. Špechtas² manė, kad inesyvo pagrindu eina indoeuropietiškoji vienaskaitos galininko forma **tam*, o prie jos pridėta postpozicija *-en*. Jo nuomonę iš dalies palaikė N. van Veikas³, remdamasis daugiskaitos inesyvo daryba. Tokios pat nuomonės laikosi ir P. Aruma⁴. Chr. S. Stangas⁵, kritikuodamas P. Arumos požiūrį, pastebi, kad apie galininko **tam* egzistavimą baltų prokalbėje nėra ko galvoti. Jo nuomone, galininko formos *-m* ir *-n* (plg. baltų **tan*) skirtumas galėjęs būti jau indoeuropietiškoje epochoje.

Kitoje vietoje N. van Veikas kelia hipotezę, kad *tamè* pagrindu galėtų būti naudininkas **tam*, kurį jis laiko senesniu už *tamui*⁶. Jeigu būtų taip, tai šiandien rytų aukštaičių tarmėse turėtume naudininką **tum*.

¹ K. Būga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, 183.

² F. Specht, Litauische Mundarten, II, Leipzig, 1922, 100 tt.

³ N. van Wijk, Die pronominalen Adessivformen des Altlitauischen, APh IV (1933) 50 ir 52.

⁴ P. Arumaa, Untersuchungen zu Geschichte des litauischen Personalpronomens, Tartu, 1933, H. 116.

⁵ Chr. S. Stang, — Balticoslavica, II, Wilno, 1936, 356.

⁶ N. van Wijk, min. veik., 55—56.

2. Kad baltų prokalbėje būta gimininių įvardžių **tami* vietininko, tokios nuomonės laikosi J. Zubatas⁷, Chr. S. Stangas⁸, J. Otremskis⁹, J. Endzelynas¹⁰ ir kiti. Šios formos galūnė, matyt, buvo artima *i* resp. priebalsinių kamienų lokatyvo galūnei. Tokią lokatyvo formą buvus greičiausiai rodo vienaskaitos adesyvas *ligō-ni-p* DP 369₁₄ *úgnip* DP 158_{6,41} etc. ir M. Daukšos Postilės gimininių įvardžių vienaskaitos naudininko formos, kurios galėjo ateiti iš vietininko dar tais laikais, kai visų vardažodžių kamienų (išskyrus *io*) vienaskaitos naudininkai ir vietininkai formaliai sutapo¹¹. Todėl dėl analogijos kai kuriose tarmėse senąsias *tamui* formas galėjo pakeisti ir vietininkas **tami*, plg. pvz., *Wiefzpati sawa isztikimai fakiot, wiffokią iamī meilingumą rodit'* DP 513₂₇ ir *Dūd mieleufes Wiefzpatie tōbulą atilseiima tārnuī tawāmi Theodeziufui* DP 545₄₆ etc. ir *jami* KŽ etc.

Šio **tami* pagrindu, J. Zubato, J. Otremskio, Chr. S. Stango nuomone, susiformavęs naujasis vietininkas *tamē* (žr. žemiau).

Jeigu **tami* eina *tamē* pagrindu, tai ne visai aišku, kaip išnyko **tami* galūnės *-i*. Į šį klausimą bandė atsakyti visi minėtieji kalbininkai. J. Zubatas¹² manė, kad lietuvių prokalbėje greta **tami* egzistavusi ir **tam* forma su išnykusiu galūnės *-i*. Iš jos ir susiformavęs postpozicinis **tamen* inesyvas. Tačiau, kaip pastebi N. van Veikas¹³, šiandien tarmėse greta adesyvų *savipi* etc. reikėtų laukti ir **savpi*, kurių tarmėse nėra.

J. Otremskis¹⁴ konstatuoja, kad senųjų formų galūnes pakeitė vardažodinė *-e*, bet nepaaiškina pakeitimo priežasčių.

Chr. S. Stangas¹⁵ mano, kad *tamē* < **tami+ēn*, o **tami* galūnės *-i* galėjęs išnykti prieš *-e*. Tačiau čia kyla klausimas, kodėl šis *-i* neišnyko iš *jamije* BrP (žr. žemiau) arba *ugnije*, jeigu, kaip teigia J. Kazlauskas¹⁶, *ugnije* < **ugni+ēn*.

Todėl reikia manyti, kad senosios vietininko formos *-i* bus pakeitusi naujoji galūnė *-ēn* (žr. žemiau). Kad taip galėjo atsitikti, atrodo, liudija ir neparadigminiai baltų kalbų įvardžių vietininkai. Dabartinių baltų kalbų lokatyviniųrieveiksmių

⁷ J. Zubaty, — IF VI 286.

⁸ Žr. Chr. S. Stang, *Baltoslavica*, II, 356; Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*, Oslo-Bergen-Tromsø, 1966, 241.

⁹ J. Otremski, *Gramatyka języka litewskiego*, III, Warszawa, 1956, 142 ir 151.

¹⁰ J. Endzelin, *Lettische Grammatik*, Riga, 1921, 389; J. Endzelins, *Latviešu valodas gramatika* (toliau — LVG), Rīgā, 1951, 528—529.

¹¹ Plg. vn. naud. **širdi*, **pati*, **akmeni* (**tāi*) etc. ir vn. viet. **širdi*, **pati*, **akmeni* (**tāi*, **tami*) etc.

¹² J. Zubatý, *Studie a Članky*, II, Praha, 1954, 415.

¹³ N. van Wijk, *min. veik.* 50.

¹⁴ J. Otremski, *Gramatyka języka litewskiego*, III, 142, 151.

¹⁵ Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik...*, 241.

¹⁶ Žr. И. К а з л а у с к а с, Сокращение употребления имен существительных с основой на *-i* в литовском языке, *-ВСЯ* V (1960) 87.

analizė rodo, kad prokalbėje galėjo būti tokie gimininių įvardžių neparadigminiai inesyvai:

lietuvių				latvių			prūsų		
<i>kas</i>	<i>*kái</i>	<i>kur</i>	—	<i>*kái</i>	<i>kur</i>	—	<i>*kaī</i>	<i>kū</i>	—
<i>tas</i>	<i>*tėi</i> <i>*tái</i>	—	<i>*tén</i>	<i>*tėi</i> <i>*tái</i>	<i>tur</i>	<i>*tén</i>	<i>tei</i>	—	<i>*tēn</i>
<i>šis</i>	<i>*šėi</i>	—	<i>*šén</i>	<i>*séi</i>	<i>šur</i>	<i>*šén</i>			
<i>šitas</i>	<i>*šitėi</i>	—	<i>*šitén</i>	?	<i>šitur</i>	<i>*šitén</i>			
<i>visas</i>		visur			visur				
<i>kitas</i>		kitur			citur				

Kad tokia neparadigminių **tái*: **tėi* lokatyvų sistema yra buvusi baltų kalbų tarmėse, matyt, rodo ir šiandieniniairieveiksmiai, pvz., lie. *kaī, taī, teī, šitai, jei, jėi* etc. Tiesa, E. Frenkelis¹⁷ *taī* laiko bendrosios giminės vardininku resp. galininku, bet, E. Niemineno¹⁸ nuomone, šis *taī* esąs senas vienaskaitos vietininkas. Šią nuomonę, matyt, paremia ir latvių kalbos lokatyviniųrieveiksmių sistema, pvz., *teī², šėi²* su nekirčiuotoje padėtyje išlaikytu *-ei¹⁹, šėit, šėit²* Preiļi, Dzēlzava, *šei-tan* „čia” Gliuko B. (žr. ME IV 14), *šei-tu* < **séi-²⁰* etc.

Šiokių tokių abejonių gali kelti latvių *kaī* formų priegaidė. Tačiau, kaip mano J. Endzelynas²¹, jei šios formos yra vienaskiemėnės, tai jų priegaidė, matyt, atsiradusi įvardžių *kaīds* pavyzdžiu.

Prūsų kalboje buvus *kaī, teī* lokatyvą rodo *kai²², kāigi, kāidi, tei-nu²³* „dabar” etc.

Antrojo *kur* tipo lokatyvai, kaip matyti iš lentelės, labiausiai paplitę latvių kalboje, o lietuvių tarmėse šį lokatyvą teturi tik įvardžiai *kas, visas* ir *kitas*. Lietuvių ir latvių tarmėse lokatyvai su *-ur*, matyt, susiformavo *kur* pavyzdžiu²⁴.

¹⁷ E. Fraenkel, Litauisches Etymologisches Wörterbuch, II, Göttingen, 1049; dėl *jei* žr. dar E. Fraenkel, LEW I 192.

¹⁸ E. Nieminen, Der Urindogermanische Ausgang -*āi* des Nominativ-Akkusativ Pluralis des Neutrums im Baltischen, Helsinki, 1922, 41–42.

¹⁹ Žr. J. Endzelīns, LVG 612.

²⁰ *šėitu* galūnės *-u*, matyt, įsivestas iš *šėju*, žr. ME IV 14.

²¹ J. Endzelīns, LVG 611.

²² *kai*, matyt, kilęs iš *kāi* nekirčiuotoje padėtyje, žr. J. Endzelīns, LVG 611.

²³ J. Endzelīns, Senprūšu valoda, Rīgā, 1943, 93.

²⁴ Žr. J. Endzelīns, LVG 625.

Parodomųjų įvardžių lokatyvų **tei* etc. pagrindu lietuvių ir kai kuriose latvių (Aizupe, Alūksne, Jaunpiebalga, Cirgaļi, Kaunata, Lubāna, Nīca, Valmiera, Viļaka etc.) tarmėse, matyt, susiformavo postpoziciniai **tēn*, **šēn*, **šītēn* lokatyvai, plg. pr. *tēn-ti* „dabar”.

**tur*, **šur*, **šitur* formų nebuvimas lietuvių ir minėtose latvių tarmėse, matyt, rodo, kad, randantis postpoziciniams vietininkams, naujoji galūnė **-ēn* bus pakeitusi **-di*: **-ei* ar *-ur*. Ir atvirkščiai: latvių tarmėse šį **-ēn* ar **-ei* galėjo išstumti *-ur* ten, kur nėra **tēn* formų.

Vadinasi, ir senosios **tami* formos galūnė *-i* didesnėje lietuvių tarmių dalyje galėjo būti pakeista naująja **-ēn*. Šį pakeitimą, atrodo, galėjo sąlygoti: a) tam tikra paradigmos vienskiemenių ir dviskiemenių formų pusiausvyros išlaikymo tendencija (vienaskaitos vardininkas, kilmininkas, galininkas ir įnagininkas iš seno buvo vienskiemeniai, naudininkas – iš seno dviskiemenis, iliatyvas ir aliatyvas – potencialiai dviskiemeniai, taigi ir inesyvas turėjo būti dviskiemenis), b) moteriškosios giminės inesyvas, formavęsis vienskiemenės formos pagrindu, c) dviskiemeniai daugiskaitos abiejų giminių inesyvai (**toisu*, **tāsu*).

Taigi forma **tamēn*, matyt, kilusi iš **tam + ^{*ēn²⁵}*_{-i}. Kad *tamēn* forma buvusi, aiškiai rodo M. Daukšos Postilės pavyzdžiai: *tamē* 10_{16,24} (+36x), *tamēg* 91₁₉ 268₁₁ 423₃₈ 500₅₁, *šžitamē* 420₁ etc.

3. Atrodo, vienose tarmėse, kur **tami* buvo glaudžiau susijęs su *i* ir priebalsinių kamienų vietininko formomis, randantis postpoziciniams vietininkams, susiformavo nauja **tamije* forma, pvz., Bretkūno Postilės *iamije* I 363_{7,15,16} etc. Taigi iš senojo **tami + ēn* galėjo išriedėti tik *tamij(e)*, bet ne *tamē*. Greičiausiai tokios pat kilmės yra ir latvių tarmių *tamī* formos, jei jos nėra antrinės kilmės iš *i* kamieno²⁶, plg. *acī* etc. Šios formos latvių tarmėse gana dažnos, pvz., *tamī* Adolf Gr. 44, Baldone, Burtnieki, Kauguri, Straupe, Valmiera, Trikāta, Rauna, Braslava, Kūdums etc., *šamī* Stendera Gr². 215, *šimī* Ozoli, Vecate, Baldone, Mazsalaca, Braslava, Trapene, Straupe, Rauna, Cirgaļi, Adolf. Gr. 45 etc., *tamī* Jaunroze etc. Kai kur nekirčiuotoje pozicijoje jos turi trumpą galūnę, pvz., *tami*, *šimi* Aloja, Ģerī, Katvari, Liepupe, Vainiži, Limbaži etc. Visos minėtos formos, matyt, kilusios iš **tamij < *tami-ēn* tipo. Latvių (resp. lietuvių) tarmėse žodžio galo *-i* ir *-j* dėl panašios artikuliacijos galėjo asimiliuotis į ilgąjį *-ī*²⁷.

²⁵ Greta **tami*, **jami* formų galėjo iš seno egzistuoti ir **šimi*, **jimi* kaip *i* kamieno relikantai, kurių pagrindu susiformavo *šime*, *jime* formos, pvz., *iimé* DP 526₂ 558₄₀, *iime* DP 356₄₃ 561₄₁, *iime* DP 538₆, *šžime* DP 91₂₉, *šimme* (Grom. 9x) etc., plg. la. *šimī*. Dėl analogijos su šiomis formomis taip pat dėl *patime* ir *kurime*, pvz., *kurimē* DP 52₃₂ (+ 11x), *kurimé* 60₄₈ (+ 28x), *kurime* 167₃₀ (+ 10x) greičiausiai atsirado ir *tokimē* DP 40₂₉, 270₄₈, *tokimé* DP 150₅₀ 207₇ 295₅₁, *kokime* DP 583₁₈, *kokimeg* DP 585₁₄, *šžitokime* DP 587₁, *tokime* DP 174₂₁ 587₂ 601₅₁, *tókime* DP 177₇.

²⁶ Žr. J. Endzelīns, LVG 529.

²⁷ J. Endzelīns, LVG 426 ir 428; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos *i*-kamieno daiktavardžių vienskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu. – Kalbotyra, I, Vilnius, 1958, 66

4. Latviu tarmēse vartojami *o* kamieno vienaskaitos inesyvai, susiformavę senųjų įvardžių formų pagrindu, bet galūnes gavę iš daiktavardžių. Tarmēse, kur vartojamas inesyvas *sirdiē*, *o* kamieno įvardžių inesyvai yra *tamiē*, t.y. galūnę greičiausiai gavę iš *i* kamieno. *Tamiē* formos greta *taī*, *tamā* etc. dažniausiai vartojamos vyriškosios giminės reikšme, nors nevengiama ir moteriškosios giminės reikšmės, pvz., *tamiē* Gaujiena, Sinole etc. dažniau vartojama vyriškosios giminės reikšme, o *tamiē*, *šitamiē* Jaungulbene, *šimiē* Galgauska, *šamiē* Lizums etc. vartojama moteriškosios giminės reikšme.

Ypač plačiai latviu tarmēse vartojama *tamā* forma, kuri greičiausiai yra vėlesnės kilmės už *tamī*²⁸.

Adolfijaus gramatikos medžiaga rodo, kad *tamī* buvo vartojama tik vyriškosios giminės reikšme greta *taī*: *tā*. Matyt, dėl analogijos su pastarosiomis iš *tamī* atsirado *tamā*, kuri iš pradžių vartota tik moteriškosios giminės reikšme, o vėliau ir vyriškosios.

Įvardžių vienaskaitos vietininko formų giminės maišymas latviu tarmēse, matyt, susijęs su *io* ir *ā*, *io*, *i* ir priebalsinių kamienų daiktavardžių vienaskaitos vietininko formų galūnių tapatumu, plg. *mežā* „miške“ ir *vietā* „vietoje“, *dadzī* „dageje“, *pilī* „pilyje“, *debesī* „debesyje“, *ūdenī* „vandenyje“ etc.

Šią *tamā* formą turi beveik visos latviu tarmės, plg. *šitamā*, *šamā* Gaujiena, Lizums etc., *jamā* Dagda, Skaista etc. Greta vartojamos ir *šimā* Limbaži, Vainiži, *šymā*, *tymā* Zvirgzdine (vard. *tys* Tilža ir *tis* Zvirgzdine), *jimā* Dagda, Preiļi, Bērzgale etc., plg. lie. *šime* (žr. 25 išnaša).

5. Moteriškosios giminės vietininko formų pakeitimas vyriškosios giminės formomis būdingas ir kai kurioms pietų žemaičių tarmėms, pvz., *tāmi trobō*, *skylē*, *pirtē*, *vandinē* Šaukėnai, *tañ daržinē* Kurtuvėnai etc. Tokių atvejų pasitaiko ir raštuose, pavyzdžiui, Prūsijos valdžios gromatose: ... *tam' Rytū Pruffoj' ir Lietuwoj' ßen' ir ten' Kupcziei arba Papirkējei pastatiti...* 346₃, ... *kad Prowa nū wiffū tam žémėj' statitū...* 466₃₉.

Giminės pakeitimas minėtose tarmėse, matyt, aiškintinas tarmių daiktavardžių vietininko formų įtaka. Mat, pavyzdžiui, Šaukėnų ir Kurtuvėnų tarmėse abiejų giminių *io*, *iā*, *ē*, *i* ir priebalsinių kamienų daiktavardžių vienaskaitos vietininkas turi bendrą galūnę *-é* (tarm. *-ie*), plg. *mèdē*, *jáujē*, *skylē*, *pirtē*, *vandinē*. Dėl tos priežasties, atrodo, tarmių atstovai galėjo pradėti maišyti įvardžių formų giminę ir pirmiausia prie minėtų kamienų moteriškosios giminės daiktavardžių vietininko formų jungti vyriškosios giminės *tam(i)* formą. Vėliau *tam(i)*, matyt, imtas vartoti ir su *ā* kamieno daiktavardžių vienaskaitos vietininko formomis.

Vienaskaitos vietininko modelio pavyzdžiu vyriškosios giminės formos galėjo įsigalėti ir daugiskaitos vietininko sistemoje ir išstumti ne tik įvardines, bet ir var-

²⁸ Žr. J. Endzelins, LVG 528.

dažodines moteriškosios giminės daugiskaitos vietininko formas, plg., *tūsi dideliūsi trobūsi, skyliūsi, pirčiūsi* etc. ir *tūsi laukūsi, miškūsi, debesūsi* etc. Šaukėnai.

Atrodo, dėl tokių pat priežasčių vyriškosios giminės *tam* bus pakeitęs moteriškosios giminės *to(j)* ir kuriose-ne-kuriose Rytprūsių tarmėse. Tai leidžia manyti Gromatų *ē, i* ir *o* kamieno daiktavardžių vietininko formas, plg. *žémėje* 351₉, *Gentė* (*Jey arčiaufas Pawéldėtojis Gentė sawo pawargufi ne galėtu aprupint... 356*), *nammej* 466₄ etc.²⁹

6. Latviuose abiejų giminių reikšme paplitusi ir *tanī* forma, pvz., *tanī* Zalenieki, Inčukalns etc., Adolf. Gr. 44, Manceļa Post. I 1, *šinī* Apšupe, Sesava, Vadaks-te etc., Manceļa Post., I 7 etc., *šanī* Mežamuiža, Adolf. Gr. 46 etc. A. Briukneris manė, kad šių formų galūnė *-ī* atėjusi iš *manī, tevī, sevī*³⁰. Bet vargu, ar taip galėjo būti. J. Zubato nuomone, *tanī* sudaryta iš **tan* (gal.!) ir postpozicijos **-ēn*³¹. Jeigu būtų buvę taip, tai šiandien latvių kalba turėtų **tan* ar **tani* formą. Šios formos greičiausiai atsirado, iliatyvams (*tan, šin*) kryžiuojantis su *tamī* tipo inesyvais³², nes latvių kalboje, atrodo, anksti sutapo inesyvo ir iliatyvo reikšmės.

Vietoj *tanī* tarmėse vartojama ir *tanā* forma, pvz., Pas. VIII 341 (P. Šmits, Latviešu pasakas un teikas), Bēne, *šinā* Dobeles etc., kuri turi kitą inesyvo galūnę *-ā*³³, plg. *tamā* (žr. aukščiau). Tarmėse paplitusi *tainī* (Džūkste, Lestene, Naudīte etc.) forma atsirado, kryžiuojantis tarmių gretimėms *taī* ir *tanī* formoms, o *tainā* Lestene – kryžiuojantis *taī* ir *tanā*. Iš *tanā* ir *tā*, atrodo, atsirado *tānā* resp. *šānā* Bliedene etc.³⁴

Nekirčiuotoje padėtyje iš **šinai* galėjo išriedėti *šine* Kandava, Laidze etc., o *šinie* Mėdzūla etc. susiformavo, kryžiuojantis *šimie* ir *šin* formoms.

II Vienaskaitos adesyvas. Adesyvas šiandien žinomas iš senųjų lietuvių raštų ir izoliuotų lietuvių tarmių Baltarusijoje (Zietela, Lazūnai, Gervėčiai etc.).

Senuosiuose raštuose ir tarmėse vartojamos tokios gimininių įvardžių (*o* kamieno) vienaskaitos adesyvo formos:

1. *tamip* vartojama tik senuosiuose raštuose, pvz., M. Daukšos Postilėje *tamip* 32₁₇ 627₁₅, plg. *iemip* 237₈ 603₂₆ 605₂, *iamip* 77₂₃ 220₂₇ 230₅₁ 561₂₆ 603_{11,21,25}, *iemip* 261₁₂.

²⁹ Dėl daugiskaitos vietininko formų *tūsa*, pvz., *Kurios* (= *trobos*. – A. R.) *taipo nier taifytos, kad naujos, tai ney pradėti ne Wale, tūsa Pywą taifyt... 590₁₀,... ir per ta paf tūsa Wiet ūsa itai-siti Padawadijimu pawélita... 600₈*, sunku ką pasakyti, ar jos yra vyriškosios, ar moteriškosios giminės. Vis dėlto atrodo, kad jos yra moteriškosios giminės, o jų *-ū-*, matyt, aiškintinas rašybos nenuoseklumu, plg. *Wūkōs* „vokai“ 281₅, *ūda* 281₂₀, *šžónofa* 282₈, *jūpi kreipjaffi* 352₂₆ etc.

³⁰ A. Brückner, Zur Lehre von den sprachlichen Neubildungen im Litauischen, – AfslPh III (1879) 279.

³¹ J. Zubatý, min. veik., 411.

³² J. Endzelīns, LVG 529.

³³ J. Endzelīns, t.p.

³⁴ J. Endzelīns, t.p.

2. *tamimp* vartojama senųjų raštų visų įvardžių ir minėtų tarmių asmeninių įvardžių sistemoje, pvz., M. Daukšos Postilės *tamimpig* 2₄₅ 465₂₀, *tamimp* 236₄₄ 273₃₇, plg. *kitamimp* 315₂₉, *iamimp* 29₃₂ (+20x), *iemimp* 132₄₀ (+4x), *iemimp* 167₆, *támimp* SG II 28₁₁, plg. *ijemimp* MR 477₁₈, *schwentamimp* MR 24₁₃.

3. *tamp(i)* plačiai vartojama senuosiuose raštuose ir minėtose tarmėse, pvz., *támp* DP 309₁, *támpi* DP 371₄₂, plg. *iampi* DP 20₁₀ 171₄, *iámp* DP 240₅₀ 25₁₈, *kitamp* DP 287₃, *tokiámp* DP 626₃₈, *kurimp* SG 54₅, II 14₁₃ 74₁₇, *iamp* PK 115₅, *iampi* PK 121₁, ChB 216₆₉ 304₂₅, *tampi* ChB 142₆₈ etc., *támp*, *jámp*, *ítamp*: *taĩp*, *jaĩp* Zietela, *jámp*, *támp* Lazūnai, plg. *Ir tokis diržas jámp plyšo* (LKK II 219): *Tamp ponip buvo dzvi obelys* (Ib. 227) etc., *tump* Sirvydo Punktai (žr. žemiau), *túnk* Gervėčiai (žr. žemiau) etc.

1. Vieni kalbininkai manė, kad formos *tamip* pagrindu eina senasis vietininkas³⁵ **tami* resp. **jami*, prie kurio prisišliejusi postpozicija *-pi* < *-pie*³⁶, plg. *tamipig* DP 334₂₉. Kiti kalbininkai manė kitaip. N. van Veiko nuomone, *tamip* atsirado iš *tamp* formų *manip*, *tavip*, *savip* pavyzdžiu³⁷. Savo nuomonę jis grindžia retu *tamip* formų vartojimu senuosiuose raštuose. N. van Veikui pritarė ir E. Frenkelis. Jis rašė: „...ich halte diese Ansicht ebenfals für überzeugend“³⁸. Galėjo būti ir taip, bet abejonų kelia tas faktas, kad asmeninių ir gimininių įvardžių vienaskaitos adesyvai sakinyje nesusiduria. Iš kitos pusės, adesyvų (*tamip*) retumas pirmuosiuose raštuose terodo, kad tų tarmių, kurių pagrindu parašyti tie raštai (pvz., Mažvydo, Vileto etc.), ploto dalyje 16 a. adesyvai buvo gerokai apnykę.

Todėl greičiausiai, kaip nurodyta aukščiau, *tamip* formų pamatu eina senasis **tami* vietininkas (plg. fem. *táip* < **tāi+pi*), kuri galėjo palaikyti įvardžių *tas* (*jis*) *pats* vietininkų **tami* (**jami*) **pati* resp. adesyvų *tamip(i)* **patip(i)* sistema, plg. *wiefshpatip* MR 477₁₈. Antra vertus, tam tikrą gimininių įvardžių ir *i* resp. priebalsinių kamienų ryšį rodytų ir M. Mažvydo raštų vienintelis adesyvas *jemimp*, kuris sakinyje eina po *i* kamieno formos *viešpatip*, plg. *Wiefshpatip ira fuffimilimas; ir daug ijemimp atpirkima* 477₁₈. Dar plg. M. Daukšos Postilės pavyzdžius: *Wiefspaties užgimimo tamip bernelip daquieieip* 32₁₇; *...graudina wiefšpatis Apâšžtalus ir wiffús iztikimûsius sawús; idant iamip twirtai patektu* 603₂₁; *...ne gâlime ateit wiešpatiesp Diewop ir giwét iemip* 237₈ etc.

2. Kai kas yra manęs³⁹, kad *tamimp* formos sudarytos iš įsivaizduojamo lokatyvo **tamin*, plg. skr. *tasmin*. A. Becenbergerio nuomone, vienaskaitos adesyvas

³⁵ J. Zubatý, min. veik., 415; J. Otrębski, Gramatyka..., III, 142–143.

³⁶ P. Arumaa, Untersuchungen..., 92; A. Laigonaitė, Pašalio vietininkas dabartinėje lietuvių kalboje, — Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 1957, 22–23 (toliau — GK).

³⁷ N. van Wijk, min. veik., APh IV 49.

³⁸ E. Fraenkel, min. veik., — Balticoslavica, II, 38.

³⁹ Žr. J. Endzelīns, LVG 528 (ir ten nurodytą literatūrą).

tamimp (panašiai kaip daugiskaitos) kilęs iš naujojo postpozicinio inesyvo **tamēn-pi*⁴⁰. Jeigu būtų buvę taip, tai raštuose greta *tuosemp* būtų ir **tamemp*. Todėl greičiausiai, kaip teigia N. van Veikas, šios formos yra antrinės kilmės⁴¹. Jų galūnė *-mpi* atsirado dėl analogijos su *tamp* formomis (žr. žemiau), nes adesyvo galūnė galėjo būti suprasta kaip *-mpi*. Tokios nuomonės dėl *tamimp* galūnės kilmės laikėsi E. Frenkelis⁴², A. Briukneris⁴³ ir J. Zubatas⁴⁴. Dėl analogijos su naująja *tamimp* forma galėjo atsirasti ir S. M. Slavočinskio giesmyno *animp* I 84₄ II 48₂₇ bei *imp* II 48₂₈.

3. Kai kurie tyrinėtojai spėja, kad gimininių įvardžių (resp. būdvardžių ir skaitvardžių) vyriškosios giminės adesyvas su galūne *-mp(i)* susidaręs iš vienaskaitos naudininko formos ir postpozicijos *-pi*⁴⁵. Vadinasi, *tamp(i)* nėra senas, t.y. susiformavęs jau *tamui* \supset *tam*. Tačiau esama kalbininkų, kurie *tamp(i)* formų kilmę aiškina kitaip. Jų pamatu šie kalbininkai laiko galininką⁴⁶, t.y. **tan+pi*. Pradžioje adesyvas, jų nuomone, buvo kirčiuojamas pagal galininką, t.y. *tãmpi*, o vėliau, sutrumpėjus vienaskaitos naudininkui, dėl pastarojo įtakos imta kirčiuoti tvirtapradiškai (*támp*)⁴⁷. Taip pat aiškinama ir Gervėčių *túnk* kilmė⁴⁸. Tačiau, laikantis tokios nuomonės, lieka neaiškus adesyvo kirčiavimas ir rytiečių tarmėse jo nevirtimas **túmp* forma (žr. žemiau).

J. Zubatas⁴⁹ yra iškėlęs mintį, kad įvardžių vienaskaitos adesyvo pagrindu eina senojo vietininko **tami* forma **tam* su išnykusiu galūnės *-i*. Ir šiuo atveju taip pat lieka neaišku, kodėl rytinėse Lietuvos tarmėse nėra **tump* formos.

Todėl, matyt, *tamp(i)* forma yra antrinės kilmės ir nuėjusi ilgą raidos kelią. Atrodo, ši forma atsirado iš *tamipi*, tačiau ne visur vienu metu ir ne visose vartojimo pozicijose. Ten, kur *tamipi* palaikė *i* ir priebalsinių kamienų atitinkamos formos, ji ilgiau išliko, o kitur galėjo virsti *tamp(i)*, atrodo, dėl tokių priežasčių:

a) adesyvas *tamipi* skiemenų skaičiumi skyrėsi nuo kitų linksnių formų, plg. *tas*, **tā*, *tamui*, **tan*, **teimi: tuo*, **tamēn*, **tanā*, *tamipi*, **tāpi*.

Taigi paradigmoje galėjo būti 3 ar 4 vienskiemenės, 5 – dviskiemenės ir 1 – triskiemenė (*tamipi*) forma. Vadinasi, iš tos formos lengvai galėjo išnykti *-i-* po *-m-* dėl skiemenų skaičiaus išlyginimo paradigmoje. Gali kilti klausimas, kodėl *-i-*

⁴⁰ Žr. J. Zubatý, min. veik., 415 (ir ten nurodytą literatūrą).

⁴¹ N. van Wijk, min. veik. APh, 49.

⁴² E. Fraenkel, – Balticoslavica, II, 38.

⁴³ A. Brückner, min. veik., 280.

⁴⁴ J. Zubatý, min. veik., 415.

⁴⁵ Žr. A. Laigonaitė, min. veik., – GK, 28.

⁴⁶ N. van Wijk, min. veik. APh IV 49; P. Arumaa, Untersuchungen..., 166; Fr. Specht, Šyrwids Punktay Sakimu, Göttingen, 1929, 30.

⁴⁷ Žr. A. Laigonaitė, min. veik., – GK, 28.

⁴⁸ Žr. A. Laigonaitė, t.p.

⁴⁹ J. Zubatý, min. veik., 415.

neišnyko iš *-pi*, o po *-m-*? Greičiausiai čia lėmė tai, kad *-pi* tebebuvo gana patvarus junginys; jis tebeturėjo naujųjų linksnių (adesyvo ir aliatyvo) morfologinę reikšmę.

b) tam tikrą vaidmenį galėjo suvaidinti ir moteriškosios giminės adesyvas *táipi*, o taip pat **kurpi*, plg. la. *kurp*, ypač pastarasis, nes atitinkamose pozicijose, kur susidūrė **kurpi* ir *tamipi*, galėjo atrodyti, kad *-pi* seka po priebalsio.

Greta naujojo adesyvo *tamp(i)* ilgai galėjo egzistuoti ir senasis *tamipi*.

K. Sirvydo Punktuose vartojama *túmpi* forma, kuri sutampa su daugiskaitos aliatyvu, pvz., *iump* 79₂₁ 87₉, *iumpi* 30₁₉ 62₁₂ (iš viso 31 kartą), *paćiump* II 214₂, *kitump* 2₁ 257, *kuriump* 152₂₆ 337₂₂, *anump* 149₁₂ 139₄, *tumpi* 102₁₂ *tūpi* II 18₂₄, plg. adesyvą... o *Diewiſti aŷundingie kuriu kad butu tūpi iŷwidis nieku budu unt io ne drifis uŷpult* II 18₂₄; *Pirma ŷala praŷuwas Diewo miliſtos kuri regime anump ŷunump, kuris...* 194₁₂ ir aliatyvą *Ape tay teyp tare Apafŷtalump* ir *kitump mo-kitiniump ŷawo* 203₃₀ etc.

Tiesa, vieną kartą Punktuose pavartotas dėsningas *iamp*, pvz., *Jej tadu tiej ŷudŷios nieko pikto neras iamp* II 132₂₅.

Todėl, atrodo, K. Sirvydo Punktų vienaskaitos (o kamieno) adesyvas *tumpi* betarpiškai nėra kilęs iš *tamipi*. Greičiausiai jo *-um-* šaknyje atsirado ne be **daugiskaitos** aliatyvo įtakos ir štai dėl kokių priežasčių:

a) vienaskaitos adesyvas su daugiskaitos aliatyvu formaliai sutapti pirmiausia galėjo *u* kamieno formų sistemoje, plg. adesyvą ...*kuri mili Wiefŷpats ŷunup megŷta ŷaw*22₁₂. Dėl panašumo su aliatyvu į adesyvo formą (tarp *-u-* ir *-p*) galėjo būti įterptas *-m-*, pvz., adesyvas, *Waizdas Diewo ŷmogump ira duŷia io* 98₁₆, ...*niekas ira ŷmogump iŷ ŷalies miliſtos Diewo* 119₂₃, *Kunigay priderunciey... atliekti ŷmogūp papratis ŷenas* II 64₂₃, ...*kuri teyp ŷwetimas piktibes pakoroio ŷunump ŷawo* II 255₁₀.

Dėl analogijos su *ŷmogump*, *sūnump* etc. iš *tamp* lengvai galėjo atsirasti ir *tump*, pvz., *Pirma ŷala... kuri regime anump ŷunump, kuris* 194₁₂ etc.,

b) be to, aliatyvas vienaskaitos adesyvą K. Sirvydo Punktuose galėjo pakeisti sporadiškai dėl neaiškumo, t.y. kokio skaičiaus formai jis taikomas, plg. *Turi marios ŷawo rubeŷu aba kraŷtu iŷ ŷwirŷdu, tump ataji nutila* 271₁₇. Čia neaišku, ar *tump* sietinas su *rubeŷu aba kraŷtu*, ar su *ŷwirŷdu*, plg. dar *Chryŷtaus ŷmogifte ira dirwa, kurion iŷdeti ira wifi iŷday* 189. *Jump tieg ira wifi iŷday* 189. *Jog ira mariomis iumpi reykia ieŷŷkot ŷimćiuigu* 189₂₃. Čia taip pat neaišku, ar *iumpi* sietinas su *Kristumi* ar *mariomis*. Tik lenkiškame tekste aiškiau pasakyta, plg. *Iŷ ieŷt morŷem w nim trŷeba ŷukać prel.*

Gervėčių tarmėje vartojama adesyvo forma *túnk*. Manoma, kad jos pamatu eina senasis vienaskaitos galininkas⁵⁰, prie kurio prisišliejusi postpozicija *-k*. Tačiau ši forma galėjo atsirasti ir kitokiu būdu. Pastebėta, kad Gervėčiuose yra 2 tipų ade-

⁵⁰ Žr. A. Laigonaitė, min. veik., 28.

syvai: *mūsùk*, *jūsùk*, resp. *mūsùnk*, *jūsùnk*. Pirmosios formos sudarytos iš senojo vietininko **mūsu*, **jūsu* ir postpozicijos *-k*⁵¹. Antroji forma *jūsùnk* galėjo susiformuoti iš *jūsùk* dėl formalaus panašumo su aliatyvu⁵² *jūsùnk*, plg. *tada atėjo mūsunk* (alt.) *niemčiai* ir *jūsunk* (ad.) *piemenik nedasklausi* (Gervėčiai). Nesunku suprasti, kad pagal šį modelį galėjo susiformuoti ir gimininių įvardžių vienaskaitos adesyvo *tùnk* forma vietoj laukiamo **támk*.

Kaip minėta, šiandien Zietelos ir kitose tarmėse greta *támp* vartojamos ir *tañp* formos su tvirtagale priegaide. Tai nereiškia, kad jos sudarytos iš senojo vienaskaitos galininko, kaip mano A. Vidugiris⁵³ ir kiti kalbininkai (žr. aukščiau). Šios formos priegaidę galėjo gauti vėliau iš sutrumpėjusio inesyvo *tañ*, nes, apskritai, adesyvas ir inesyvas galėjo veikti vienas kitą dėl reikšmių artimumo, plg. *iampe* PK 251, ir *iame* PK 192₂₄ etc. Pagaliau, nykstant adesyvo galūnės *-i* ir *-p-* (dėl sunkaus *-mp-* ištarimo), adesyvas kai kuriose tarmėse galėjo formaliai sutapti su inesyvu ir net jį pakeisti. Taip galėjo atsitikti su Biržų tarmės *tám*, *jám* (fem. *tái*, *jái*) etc. formomis, jei jos nėra atsiradusios dėl fonetinių priežasčių.

ZUM LOKATIVUS SINGULARIS DER DEMONSTRATIVPRONOMINA DER BALTISCHEN SPRACHEN

Zusammenfassung

Vorliegender Beitrag setzt sich das Ziel, die Bildung und Entwicklung des Inessivus und Adesivus Sg. M. der Demonstrativpronomina der baltischen Sprachen zu erklären.

1. Auf Grund des Inessivus Sg. M. liegt, des Verfassers Meinung nach, der alte Lokativus **tami*, dessen Endung *-i* im Litauischen durch die neue **ėn* ersetzt ist. Aus der Form **tami* + *ėn* konnte nur lett. *tamī* und lit. **tamije*, vgl. *iamije* BrP, entstehen.

2. Das Ersetzen des Femininums *toj* durch Maskulinum *tam(i)* in den südniederlitauischen Mundarten wurde infolge des Zusammenfallens der Lokativendungen von Substantiva der *io*, *iā*, *ē*, *i* und konsonantischen Stämme bedingt.

3. Im Lettischen vorhandene Lokativus *tamā* bekam ihre Endung *-ā* aus der Nebenform *tā* und demgemäß *tamie* – aus dem substantivischen Lokativus der *i-* Stämme, der auf *-ie* auslautet. Die Formen *tanā* und *tanī* scheinen das Ergebnis einer Vermischung von Lokativus *tamā* und Illativus *tan* (demgemäß Lokativus *tamī* und Illativus *tan*) zu sein.

4. Adesivus Sg. M., der in den altlitauischen Schriften und in den isolierten litauischen Mundarten gebraucht wird, wurde vom alten Lokativus und einer Postposition *-pi* < *-pie* gebildet:

a) *tamip* und *tamimp* – diese kommen nur in altlitauischen Schriften vor. Die zweite Form (*tamimp*) hat ihre Endung *-mp* von *támp*, b) die Form *támp* scheint eine Neubildung zu sein; aus der Silbe *-mi-* (*tami-pi*) fiel *-i-* aus, um dadurch die Anzahl der Silben im Deklinationssystem auszugleichen, c) die Form *túmp* in K. Sirwids Punktay bekam ihr unregelmässiges *-um-* nach dem Muster Allativus Pluralis durch Vermittlung der Substantiva der *u-* Stämme. Derselben Herkunft ist wahrscheinlich auch die in Gervėčiai gebräuchliche Form *tùnk*, anstatt **támk*.

⁵¹ P. Arumaa, Untersuchungen..., 176.

⁵² P. Arumaa, t.p.

⁵³ A. Vidugiris, Zietelos tarmės įvardis, – LKK III (1960) 126.